

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПОДАННЯ

щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 5, 6, 7, 14 пункту 3, абзацу шостого пункту 6 постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів»; пунктів 10, 17 Порядку здійснення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392; частин першої і третьої статті 29 Закону України від 14 листопада 2019 року № 294-IX «Про Державний бюджет України на 2020 рік»; абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України від 13 квітня 2020 року № 553-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»

З метою недопущення звуження змісту та обсягу конституційних прав і свобод людини і громадянина та для забезпечення конституційного порядку у сфері функціонування судової влади в Україні, гарантій незалежності суддів під час ухвалення нових законів, підзаконних нормативно-правових актів або внесення змін до чинних законів, реалізуючи повноваження, надане Верховному Суду згідно із частиною другою статті 150 Конституції України,

керуючись пунктом 5 частини другої статті 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»,

Пленум Верховного Суду звертається із цим поданням.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» (Урядовий кур'єр, 12.03.2020, № 47; далі

– Постанова № 211) на всій території України з 12 березня 2020 року встановлено карантин.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів» (Урядовий кур'єр, 21.05.2020, № 95; далі – Постанова № 392) установлено з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, з 22 травня 2020 року до 22 червня 2020 року на території вказаних у цій Постанові регіонів із урахуванням епідемічної ситуації в регіоні карантин, продовживши на всій території України дію карантину, встановленого Постановою № 211.

Постановою № 392 передбачено низку обмежень, зокрема заборонено: 1) проведення масових (культурних, розважальних, спортивних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів з кількістю учасників більше ніж 10 осіб, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, навчально-тренувальних зборів спортсменів національних збірних команд України з олімпійських, неолімпійських, національних видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю, навчально-тренувального процесу спортсменів командних ігрових видів спорту професійних спортивних клубів; 2) роботу закладів громадського харчування (ресторанів, кафе тощо), торговельно-розважальних центрів (крім розміщених у них магазинів), діяльність закладів, що надають послуги з розміщення, закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, закладів культури, крім окремо визначених суб'єктів, роботу яких дозволено; 3) здійснення регулярних та нерегулярних перевезень пасажирів автомобільним транспортом у міському, приміському, міжміському, внутрішньообласному та міжобласному сполученні, зокрема пасажирські перевезення на міських автобусних маршрутах у режимі маршрутного таксі, крім перевезень, які дозволено; 4) закладам охорони здоров'я проведення планових заходів з госпіталізації, крім окремо визначених випадків; та встановлено інші обмеження.

Крім того, 13 квітня 2020 року прийнято Закон України № 553-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (Голос України, 17.04.2020, № 68; далі – Закон № 553-IX), яким Закон України від 14 листопада 2019 року № 294-IX «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (Голос України, 13.12.2019, № 239-240; далі – Закон № 294-IX) доповнено новою статтею 29. Цією статтею передбачено, що у квітні 2020 року та на період до завершення місяця, в якому відмінюється карантин, установлений Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої

респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, заробітна плата, грошове забезпечення працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ (включаючи органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування) нараховуються у розмірі, що не перевищує 10 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня 2020 року. Це обмеження застосовується також при нарахуванні суддівської винагороди суддям, винагороди суддям Конституційного Суду України, членам Вищої ради правосуддя, членам Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Також Законом № 553-IX встановлено, що тимчасово, з дня набрання чинності цим Законом до 1 січня 2021 року, не застосовується частина перша статті 25 Бюджетного кодексу України, згідно з якою Казначейство України здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду.

Верховний Суд з розумінням ставиться до ситуації, що склалася у зв'язку з поширенням на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, та підтримує заходи, що були пропорційними епідемічній ситуації, приймалися відповідно до повноважень органів, які такі заходи застосовували, здійснювались на підставі та на виконання Конституції України.

Водночас результати аналізу Постанови № 392, Закону № 553-IX та Закону № 294-IX дозволяють зробити висновок про наявність у них певних норм, сутність і практична реалізація яких, на переконання Пленуму Верховного Суду, не відповідають Конституції України.

1. Невідповідність Конституції України встановлених Кабінетом Міністрів України обмежень прав і свобод, пов'язаних із запровадженням карантину

1.1. Види обмежень прав і свобод, пов'язаних із запровадженням карантину

1.1.1. Обмеження права на свободу пересування

Згідно із частиною першою статті 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за **винятком обмежень, які встановлюються законом**.

Заходи, запроваджені згідно з абзацом шостим пункту 6 Постанови № 392 у системному зв'язку з пунктами 10, 17 Порядку здійснення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією, затвердженого Постановою № 392 (далі – Порядок), обмежують право осіб, які досягли 60-річного віку, крім визначених осіб, на свободу пересування. У цьому контексті слід ураховувати, що Конституція України передбачає можливість обмеження права на свободу пересування безвідносно до введення надзвичайного або воєнного стану. Однак

такі обмеження можуть бути встановлені та оформлені нормативно-правовим актом вищої юридичної сили – законом і прийняті, відповідно, органом законодавчої влади – Верховною Радою України.

Водночас ці обмеження, як зазначалось, встановлено підзаконним нормативно-правовим актом, прийнятим Кабінетом Міністрів України, який відповідно до частини першої статті 113 Конституції України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Такі повноваження Уряд реалізував на виконання статті 30 Закону України від 24 лютого 1994 року № 4004-XII «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (Голос України, 08.04.1994) та статті 29 Закону України від 6 квітня 2000 року № 1645-III «Про захист населення від інфекційних хвороб» (Офіційний вісник України, 12.05.2000 – 2000 р., № 17, стор. 5, стаття 690, код акта 15781/2000; далі – Закон № 1645-III). Ці нормативно-правові акти в загальних рисах делегують Кабінету Міністрів України повноваження щодо встановлення обмежень, пов'язаних із карантинном. Зокрема, статтею 29 Закону № 1645-III передбачено можливість встановлення тимчасових обмежень прав фізичних і юридичних осіб та додаткових обов'язків, що покладаються на них.

Однак, ураховуючи, що згідно із частиною другою статті 8 Основного Закону України Конституція України має найвищу юридичну силу, Кабінет Міністрів України міг реалізувати повноваження із встановлення обмежень у межах Конституції України, а не у спосіб, який їй суперечить. Попри визначену статтею 29 Закону № 1645-III дискрецію повноважень Кабінету Міністрів України, вона не є абсолютною, а встановлений цим органом обсяг обмежень основоположних прав і свобод має узгоджуватись із вимогами Основного Закону України.

Отже, встановлюючи обмеження права на свободу пересування підзаконним нормативно-правовим актом, Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 392, яка не відповідає частині першій статті 33 Конституції України, згідно з якою такі обмеження можуть бути встановлені виключно законом.

1.1.2. Обмеження права на мирні зібрання

Підпунктом 5 пункту 3 Постанови № 392 передбачено обмеження проведення масових (культурних, розважальних, спортивних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів з кількістю учасників більше ніж 10 осіб, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, навчально-тренувальних зборів спортсменів національних збірних команд України з олімпійських, неолімпійських, національних видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю, навчально-тренувального процесу спортсменів командних ігрових видів спорту професійних спортивних клубів.

Відповідно до статті 39 Конституції України громадяни мають право

збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

По суті, Конституція України дозволяє обмежувати право громадян на мирні зібрання, разом з тим передбачає порядок та умови, за дотримання яких можливе таке обмеження. Однак установлення громадянам України обмеження на мирні зібрання, масові заходи шляхом прийняття Постанови № 392 містить ознаки невідповідності Конституції України. Отже, обмеження цього права не могло бути здійснено шляхом прийняття рішення органом виконавчої влади.

1.1.3. Обмеження рівності прав та свобод

Стаття 24 Основного Закону України встановлює, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частини перша та друга).

Однак установлення в абзаці шостому пункту 6 Постанови № 392 у системному зв'язку з пунктами 10, 17 Порядку щодо самоізоляції осіб, які досягли 60 років, такого зобов'язання, як постійно перебувати у визначеному ними місці самоізоляції, утримуватися від контакту з іншими особами, крім тих, з якими спільно проживають, а також установлення дозволу двічі на день вигулювати домашніх тварин протягом не більше ніж однієї години на добу; дозволу відвідування місць торгівлі продуктами харчування, засобами гігієни, лікарськими засобами, медичними виробами, які розміщені на відстані не більше ніж 2 кілометри від місця самоізоляції, щодня протягом двох годин на добу, є порушенням принципу рівності прав громадян за ознакою віку.

Крім того, обмеження рівності прав та свобод виявляється в тому, що одним суб'єктам господарювання дозволено працювати, а іншим – ні (підпункти 6, 7 пункту 3 Постанови № 392).

1.1.4. Обмеження інших конституційних прав, які можуть бути здійснені лише в умовах надзвичайного або воєнного стану

Щодо певної сукупності прав, регламентованих Конституцією України, передбачено, що їх обмеження може бути здійснено лише в умовах надзвичайного або воєнного стану.

Згідно із частиною другою статті 64 Конституції України в умовах воєнного

або надзвичайного стану можуть установлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Регламентация підстав, порядку та обмежень, які можуть бути запроваджені у зв'язку з уведенням надзвичайного стану, здійснена в Законі України від 16 березня 2000 року № 1550-III «Про правовий режим надзвичайного стану» (Голос України, 25.04.2020). Згідно із статтею 5 цього Закону надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України.

Також Конституція України визначає перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного і надзвичайного стану. Тобто інші права і свободи, за винятком випадків, коли про це є конкретна вказівка у статті Конституції України, можуть бути обмежені лише в умовах надзвичайного або воєнного стану.

Проте можемо констатувати, що ані надзвичайного, ані воєнного стану в Україні введено не було.

При цьому результат аналізу решти встановлених Постановою № 392 обмежень свідчить про те, що вона обмежує нижченаведені конституційні права.

Право на підприємницьку діяльність. Відповідно до частини першої статті 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом (частина третя статті 42 Конституції України).

Попри існування таких положень у Конституції України Постанова № 392 прямо заборонила види підприємницької діяльності, крім тих, які дозволені цією Постановою. Так, згідно з Постановою № 392 заборонено роботу закладів громадського харчування (ресторанів, кафе тощо), торговельно-розважальних центрів (крім розміщених у них магазинів), діяльність закладів, що надають послуги з розміщення, закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, закладів культури, крім окремо визначених суб'єктів, роботу яких дозволено; здійснення регулярних та нерегулярних перевезень пасажирів автомобільним транспортом у міському, приміському, міжміському, внутрішньообласному та міжобласному сполученні, зокрема пасажирські перевезення на міських автобусних маршрутах у режимі маршрутного таксі, крім перевезень, які дозволено (підпункти 6, 7 пункту 3 Постанови № 392).

Така заборона є безумовною, а її фактична реалізація призвела до істотних втрат у суб'єктів підприємницької діяльності – представників багатьох економічних

сфер. Тривалість та необґрунтованість такої заборони викликали супротив у відповідних суб'єктів, призвели до проведення мирних акцій протесту та до оприлюднення офіційних звернень, у яких порушуються питання непропорційності вжитих органом виконавчої влади заходів і реальних суспільних потреб.

Крім того, недоліки правової визначеності у формулюванні вказаної заборони в Постанові № 392 спричинили таке тлумачення цієї заборони, за якого окремі суб'єкти підприємницької діяльності продовжили здійснення своєї діяльності, а інші – не відновили. Можливість такого різночитання Постанови № 392 в цій частині та неналежне реагування компетентних державних органів призвели до недобросовісної конкуренції, пряму заборону якої передбачено в статті 42 Конституції України.

Право на доступ до медичної допомоги. Відповідно до частин першої та третьої статті 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Водночас підпунктом 14 пункту 3 Постанови № 392 передбачено, що на період дії карантину закладам охорони здоров'я забороняється проведення планових заходів з госпіталізації, крім тих, які передбачено цим підпунктом. Тобто буквальний аналіз наведених положень постанови вказує на те, що все-таки медична допомога надаватиметься не в усіх випадках, а лише у невідкладних та термінових. Планові медичні маніпуляції пацієнтам не проводитимуться, що свідчить про порушення згаданим обмеженням частин першої та третьої статті 49 Конституції України.

1.2. Легітимна мета обмеження прав і свобод, пов'язаних із запровадженням карантину

Критерієм виправданості втручання держави у права людини, обмеження прав та свобод згідно з практикою Європейського суду з прав людини є переслідування легітимної мети.

Як на легітимну мету запровадження карантинних обмежень органи законодавчої та виконавчої влади вказували необхідність збереження життя і здоров'я у зв'язку з істотними ризиками, які існують для людей у разі зараження коронавірусною інфекцією.

Водночас актуальні коментарі представників органів влади, зокрема посадових осіб, які відповідно до законодавства уповноважені ініціювати конкретні карантинні заходи, підтверджують, що наведена легітимна мета не завжди супроводжувала кожен із таких обмежувальних заходів. Зокрема, щодо обмеження пересування парковими, відпочинковими зонами головний державний санітарний лікар України стверджував: «Ми закривали свого часу парки, робили обприскування

доріг, це було питання впливу не на епідеміологічний процес, а на психологічний. Саме відчуття тривоги допомогло українцям зрозуміти, що краще залишатись вдома». При цьому стосовно обмеження руху громадського транспорту ця посадова особа зазначила:

«У випадку з громадським транспортом найбільша проблема була не в можливості зараження у ньому. Ризик полягав у тому, що люди будуть їздити в інші місця без вагомої необхідності».

Наведене свідчить про те, що орган виконавчої влади, приймаючи рішення щодо обмеження основоположних конституційних прав громадян, переслідував мету, яка має ознаки легітимної (захист життя та здоров'я населення), а також мету, яка ознак легітимної не має (залякати населення, викликати почуття тривоги, неспокою, позбавити громадян об'єктивної інформації щодо наявних загроз для їхнього здоров'я).

1.3. Пропорційність установлених обмежень прав і свобод людини

Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та усталеної практики Європейського суду з прав людини щодо її тлумачення, питання пропорційності втручання (обмеження) в основоположні права може оцінюватись винятково у тому випадку, якщо таке втручання (обмеження) здійснено згідно із законом та у спосіб, який ним передбачений.

Як було зазначено, проаналізовані види обмежень здійснено у спосіб, який суперечить Конституції України, оскільки такі обмеження не охоплюються повноваженнями органу виконавчої влади.

Щодо окремих обмежень, наприклад обмеження права на свободу пересування з використанням громадського транспорту, то вони не можуть вважатися пропорційними, адже, як зазначалось, узагалі не переслідували легітимної мети.

З огляду на зазначене, обмеження прав і свобод людини, які встановлено у зв'язку з уведенням карантину, не є пропорційними.

2. Невідповідність Конституції України змін, унесених Законом № 553-IX

2.1. У частині закріплення норми, яка призведе до невиконання рішень суду

13 квітня 2020 року прийнято Закон України № 553-IX, яким встановлено, що тимчасово, з дня набрання чинності цим Законом до 1 січня 2021 року, не застосовується норма частини першої статті 25 Бюджетного кодексу України, згідно з якою Казначейство України здійснює безспірне списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду (абзац дев'ятий пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення»).

Прийняття зазначеної зміни призведе до невиконання судових рішень

в частині списання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів на підставі рішення суду і, відповідно, спричинить невиконання рішень судів, що суперечить частинам першій та другій статті 129-1 Конституції України, відповідно до яких судові рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку.

2.2. У частині обмеження рівня матеріального забезпечення працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ

Законом № 553-IX Закон № 294-IX доповнено новою статтею 29, якою встановлено, що у квітні 2020 року та на період до завершення місяця, в якому відміняється карантин, установлений Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, заробітна плата, грошове забезпечення працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ (включаючи органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування) нараховуються у розмірі, що не перевищує 10 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня 2020 року. Це обмеження застосовується також при нарахуванні суддівської винагороди суддям, винагороди суддям Конституційного Суду України, членам Вищої ради правосуддя, членам Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Результат аналізу наведеної норми свідчить про те, що вона містить загальне та уточнювальне положення, яким передбачено загальне обмеження максимального розміру оплати праці працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ (включаючи органи влади), уточнюючи при цьому, що відповідне обмеження поширюється також на народних депутатів України, суддів, прокурорів та інших осіб, оплата праці яких регулюється спеціальними законами.

Розмір мінімальної заробітної плати на 01 січня 2020 року становить 4 723 грн. Отже, Законом № 294-IX розмір грошового забезпечення обмежено на рівні 47 230 грн.

Законом передбачено, що такі обмеження у заробітних платах установлюються на період до завершення місяця, в якому відміняється карантин, установлений Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

2.2.1. Легітимна мета обмеження рівня матеріального забезпечення

Як на легітимну мету суб'єкти законодавчої ініціативи при прийнятті Закону № 553-IX, що обмежив рівень матеріального забезпечення працівників бюджетної

сфери, указували необхідність передбачення фінансових ресурсів у Державному бюджеті України на 2020 рік для вжиття ефективних заходів з нейтралізації негативних наслідків поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19 та підтримки економічної активності в країні. Також указувалось на те, що проблемою, яка потребує розв'язання, є забезпечення фінансовими ресурсами комплексу невідкладних заходів, спрямованих на запобігання негативним наслідкам поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

2.2.2. Щодо повноважень органу виконавчої влади вирішувати питання, пов'язані із суддівською винагородою

Визначений Законом № 294-IX порядок обмеження суддівської винагороди суперечить пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України, ураховуючи нижченаведене.

Як зазначалось, стаття 29 Закону № 294-IX передбачає, що обмеження матеріального забезпечення діють до того моменту, поки Кабінет Міністрів України не відмінить карантин.

Щодо опосередкованого наділення органу виконавчої влади повноваженням, реалізація якого має вплив на розмір суддівської винагороди, слід зважати на положення пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами визначаються будь-які аспекти, пов'язані зі статусом суддів.

Отже, як і щодо загальних карантинних обмежень, при реалізації обмеження щодо рівня матеріального забезпечення суддів відбулося приховане порушення принципу розподілу влади.

Матеріальне забезпечення суддів, згідно з усталеною практикою Конституційного Суду України, є невід'ємною складовою їх статусу. Отже, фактичне та юридичне делегування Парламентом повноважень, реалізація яких має визначальний вплив на питання матеріального забезпечення суддів, органу виконавчої влади є неконституційним. Така правова позиція ґрунтується на тому, що попри те, що рівень суддівської винагороди було зменшено законом, імовірно відновлення гарантованого державою її рівня законодавчо поставлено у залежність від дій Кабінету Міністрів України.

2.2.3. Щодо правової визначеності моменту завершення обмеження на виплату матеріального забезпечення працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ

При прийнятті Закону № 553-IX не дотримано вимог правової визначеності

стосовно граничного строку дії обмеження на виплату матеріального забезпечення службових і посадових осіб бюджетних установ, а отже, порушено частину першу статті 8 Конституції України.

Результат аналізу поточного стану розвитку гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та заходів, які вживаються з метою запобігання цій хворобі, свідчать про те, що і власне хвороба, і ці заходи є безпрецедентними у світовій історії.

Із цього випливає, що на момент прийняття Закону 553-IX неможливо було спрогнозувати заходи, які будуть адекватними та ефективними у протидії зазначеній хворобі.

У свою чергу, оцінка тих заходів, які вже застосовувались, застосовуються та прогнозуються до застосування, підтверджує, що характер та ступінь обмежень, які запроваджуються, є різним і залежить від поширення хвороби. Якщо спочатку карантинні заходи полягали у припиненні навчання в школах та роботи розважальних заходів то, згодом – обмеження на переміщення вулицями міст та відповідальність за таке порушення тощо.

Відповідно, непередбачуваним є те, яким буде характер обмежень у майбутньому, а також те, які заходи будуть відповідати стану захворюваності в державі.

Цілком імовірно, що окремі карантинні заходи, які не передбачатимуть істотних обмежень прав людини (наприклад, обов'язок використовувати маски в разі відвідування приміщень магазинів, торгових центрів тощо), можуть тривати щонайменше до кінця цього року і продовжитись у наступному.

Такі заходи можуть бути відповідними до епідемічної ситуації, однак постає питання, чи будуть вони і далі істотно впливати на економіку держави, формування дохідної частини державного бюджету тощо. Якщо такого зв'язку між послабленими заходами карантину та бюджетним процесом не буде, то, вочевидь, такі заходи не мали б зумовлювати продовження дії обмеження щодо виплати матеріального забезпечення службових і посадових осіб бюджетних установ (включаючи органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування), зокрема суддівської винагороди суддям.

Однак застосоване у статті 29 Закону № 294-IX формулювання «відміняється карантин» може тлумачитись як повне скасування карантину за умови цілковитого усунення загроз поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, а не лише негативних економічних наслідків цієї хвороби, які, власне, і зумовили внесення змін до Закону № 294-IX.

Зазначене свідчить про те, що при прийнятті Закону № 553-IX не дотримано

вимог правової визначеності щодо граничного строку дії обмеження на виплату матеріального забезпечення службових і посадових осіб бюджетних установ, а отже, частини перша та третя статті 29 Закону № 294-IX не відповідають частині першій статті 8 Конституції України.

2.2.4. Щодо порушення принципу незалежності суддів при прийнятті Закону № 553-IX

Обмеження розміру суддівської винагороди суперечить частині першій статті 126 Конституції України.

Виходячи з аналізу положень Закону № 553-IX розмір обмеження матеріального забезпечення не залежить від реального розміру заробітної плати, який одержували представники бюджетної сфери до запровадження такого обмеження. Однак у цьому контексті слід звернути увагу на певну непропорційність зазначеного обмеження стосовно суддів та інших представників бюджетної сфери, адже це може бути свідченням посягання на незалежність суддів.

Так, посадові оклади членів Кабінету Міністрів України встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2016 року № 304 «Про умови оплати праці посадових осіб, керівників та керівних працівників окремих державних органів, на яких не поширюється дія Закону України «Про державну службу» (Урядовий кур'єр, 23.04.2016, № 78).

У цій постанові, з урахуванням останніх унесених змін, визначено розмір посадових окладів членів Кабінету Міністрів України, першого заступника, заступника міністра та голів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Такий оклад становить 5 розмірів середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності за квартал у середньому по економіці за наявними статистичними даними. Наприклад, у лютому 2020 року такий розрахунок здійснювався згідно з даними за III квартал 2019 року, у якому цей розмір становив 10 732 грн. Таким чином, посадові оклади членів Кабінету Міністрів України, з урахуванням зазначеного коефіцієнту, орієнтовно мають становити 53 660 грн.

Згадана постанова не передбачає можливості встановлення зазначеним посадовим особам щомісячних премій, надбавок за інтенсивність праці та за виконання особливо важливих завдань.

Питання заробітної плати народних депутатів України регламентуються Законом України від 17 листопада 1992 року № 2790-XII «Про статус народного депутата України» (Голос України, 23.12.1992). Відповідно до частини першої статті 33 цього Закону, народному депутату встановлюється Верховною Радою України щомісячний посадовий оклад. Надбавки до встановленого Верховною Радою

України посадового окладу народному депутату здійснюються у розмірі, встановленому для членів Кабінету Міністрів України. Згідно із частиною другою цієї статті народний депутат у питаннях матеріального і соціально-побутового забезпечення прирівнюється до членів Кабінету Міністрів України. Тобто наведені вище розрахунки заробітної плати членів Кабінету Міністрів України стосуються і народних депутатів України.

Відповідні обмеження, як зазначено у статті 29 Закону № 294-IX, поширюються також на прокурорів.

Згідно із частиною третьою статті 81 Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» (Голос України, 25.10.2014, № 206) посадовий оклад прокурора окружної прокуратури становить 15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року.

Посадові оклади інших прокурорів устанавлюються пропорційно до посадового окладу прокурора окружної прокуратури з коефіцієнтом: 1) прокурора обласної прокуратури – 1,2; 2) прокурора Офісу Генерального прокурора – 1,3. Посадовий оклад Генерального прокурора становить 1,7 посадового окладу прокурора Офісу Генерального прокурора.

Ураховуючи, що на 1 січня 2020 року прожитковий мінімум для працездатних осіб встановлено у розмірі 2102 грн, в абсолютних цифрах у 2020 році відповідні оклади становлять: 31 530 грн – прокурора окружної прокуратури, 37 836 грн – обласної, 40 989 грн – офісу Генерального прокурора.

Розмір суддівської винагороди, який обмежується Законом № 294-IX, визначено статтею 135 Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» (Голос України, 16.07.2016, № 132-133), згідно з якою базовий розмір посадового окладу судді становить:

1) судді місцевого суду – 30 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року;

2) судді апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду – 50 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року;

3) судді Верховного Суду – 55 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року (цей пункт визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 4-р/2020 від 11 березня 2020 року, а отже, базовий розмір посадового окладу судді Верховного Суду становить 75 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року).

Таким чином, абсолютний розмір посадового окладу судді суду першої інстанції у 2020 році становить 63 060 грн.

Отже, саме судді зазнають найбільш істотного зниження рівня матеріального забезпечення у зв'язку з прийняттям Закону № 553-IX, тоді як рівень матеріального забезпечення представників органів законодавчої та вищого органу виконавчої влади не зазнає істотних змін, а більшість працівників бюджетних установ та органів державної влади взагалі не зазнають негативних наслідків у питаннях матеріального забезпечення у зв'язку з прийняттям Закону № 553-IX.

Наведена закономірність зберігається й за умови порівняння фактично нарахованих заробітних плат державних службовців із суддівською винагородою. Якщо проаналізувати відомості з Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, можна дійти висновку, що з усього переліку державних службовців лише близько 900 з них у 2019 році одержали заробітну плату, середнє значення якої на місяць перевищує 47 тисяч гривень. Це становить 1 % загальної кількості фактично працюючих державних службовців. Зазначені відомості стосуються посад державних службовців усієї держави.

Водночас, якщо порівняти заробітні плати на регіональному рівні, виявиться, що на рівні окремо взятих областей обмеження стосуватимуться всіх без винятку (100 %) суддів, які працюють у регіоні, та лише поодиноких державних службовців, які обіймають найвищі посади в органах державної влади чи місцевого самоврядування відповідного регіону.

Отже, моніторинг розміру заробітних плат працівників різних сфер дає підстави для висновку, що Закон № 294-IX передбачає **непропорційне зменшення суддівської винагороди стосовно матеріального забезпечення інших працівників бюджетних установ**, а це, у свою чергу, порушує засаду незалежності суддів. Такий висновок стосується як кількісного співвідношення суддів, які зазнали обмеження порівняно з іншими державними службовцями, так і пропорційності обмеження: більшість державних службовців зазнають обмеження рівня матеріального забезпечення від 5 до 30 % і в деяких випадках – до 50 %, тоді як усі судді зазнають обмеження реального рівня забезпечення від 50 до 85 %.

При цьому згідно з усталеними міжнародними стандартами щодо забезпечення статусу суддів, які сформульовано у висновках Венеційської комісії та практиці конституційних судів інших держав, суддівська винагорода може бути зменшена, однак за наявності певної сукупності умов: 1) до цього спонукає існування певної надзвичайної ситуації; 2) зниження такого рівня стосується усіх працівників державного сектору; 3) зниження рівня суддівської винагороди здійснюється в останню чергу (в разі бюджетних труднощів суддівська винагорода

має бути особливо захищеною). Тобто скорочення рівня винагороди не може бути непропорційним та дискримінаційним.

Таким чином, у результаті внесених законодавчих змін суддівську винагороду всіх суддів незалежно від інстанції значно зменшено, що призвело до зниження досягнутого рівня гарантій незалежності суддів, а отже, і до чергового порушення законодавцем положень частини першої статті 126 Конституції України та ігнорування юридичних позицій Конституційного Суду України.

Зокрема, у Рішенні Конституційного Суду України від 4 грудня 2018 року № 11-р/2018 абсолютно чітко наголошено, що зменшення органом законодавчої влади розміру посадового окладу судді призводить до зменшення розміру суддівської винагороди, що, у свою чергу, є посяганням на гарантію незалежності судді у виді матеріального забезпечення та передумовою впливу як на суддю, так і на судову владу в цілому.

У Рішенні від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013 Конституційний Суд України констатував, що будь-яке зниження рівня гарантій незалежності суддів суперечить конституційній вимозі щодо неухильного забезпечення незалежного правосуддя та права людини і громадянина на захист прав і свобод незалежним судом, оскільки призводить до обмеження можливостей реалізації цього конституційного права.

У Рішенні від 11 березня 2020 року № 4-р/2020 Конституційний Суд України вказав, що законодавець не може свавільно встановлювати або змінювати розмір винагороди судді, використовуючи свої повноваження як інструмент впливу на судову владу.

Наведене питання слід аналізувати, у тому числі, через більш широкий зміст, а саме бюджетне фінансування судової влади загалом, оскільки аналіз прийнятих двох останніх бюджетних законів дозволяє стверджувати про існування певної тенденції стосовно неналежного фінансування судової влади. При прийнятті Закону № 294-IX бюджетний запит судової влади було задоволено частково, а бюджет ухвалено з дефіцитом 6,1 млрд грн.

При цьому мінімальний розмір критичних видатків становив 3 382,5 млн грн, із яких забезпечено було лише 1 080,6 млн грн. Такий підхід призвів до істотного недофінансування витрат на оплату праці працівникам апаратів судів, а також витрат, пов'язаних із необхідністю здійснення матеріально-технічного забезпечення розгляду судових справ. Унаслідок цього суди позбавлені можливості фінансувати навіть поштові видатки, які є необхідними для виконання вимог процесуального законодавства щодо належного повідомлення учасників про судовий розгляд, а також для надсилання копій процесуальних документів.

До того ж, відповідно до підпункту 1 пункту 11 Закону № 553-IX виключено пункт 11 розділу «Прикінцеві положення» Закону № 294-IX, згідно з яким Кабінету

Міністрів України за підсумками виконання Державного бюджету України у першому кварталі 2020 року необхідно було розглянути питання щодо збільшення видатків Державній судовій адміністрації України на забезпечення здійснення правосуддя у необхідному обсязі.

Таким чином, Закон № 294-IX у частині зниження суддівської винагороди вкотре відображає дії органу законодавчої влади зі зменшення рівня суддівських гарантій та гарантій незалежності судової влади в цілому, а тому суперечить частині першій статті 126 Конституції України.

2.2.5. Щодо обмеження рівня матеріального забезпечення працівників бюджетних установ

Обмеження рівня матеріального забезпечення працівників бюджетних установ суперечить частині першій статті 8 Конституції України.

Оцінюючи пропорційність ступеня втручання в майнові права працівників бюджетної сфери загалом та суддів зокрема, слід зважати на зазначене нижче.

Результати аналізу посадових окладів, а також заробітних плат працівників бюджетної сфери, які зазнають реальних обмежень матеріального забезпечення у зв'язку з прийняттям Закону № 553-IX, свідчать про те, що таке обмеження стосуватиметься працівників, відносно підвищені посадові оклади яких були зумовлені специфічною метою діяльності та особливими завданнями, реалізація яких пов'язувалась із невід'ємними державотворчими процесами. Зокрема, це стосується працівників антикорупційних органів (Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури), підвищена заробітна плата яких на етапі її запровадження визначалась як невід'ємна гарантія їх професійної діяльності у сфері запобігання та протидії корупції – негативного загальноновизнаного явища, яке сповільнює розвиток держави.

Такий підхід не можна визнати пропорційним як щодо послідовності державної політики у питаннях формування посадових окладів працівників бюджетної сфери, так і щодо передбачуваності та легітимних очікувань таких працівників.

Водночас, за даними офіційної статистики, відбулося падіння промислового виробництва та зазнали істотного скорочення інші економічні показники ще до запровадження карантину – наприкінці 2019 року та в січні–березні 2020 року. Згідно з відомостями Державної казначейської служби України, за I квартал 2020 року державний бюджет недоотримав 27,59 млрд грн (11,6 %). При цьому перші карантинні обмеження почали застосовуватись за 10 днів до завершення першого

кварталу.

Як зазначалось вище, у разі бюджетних труднощів суддівська винагорода має бути особливо захищеною. Однак аналіз змін до державного бюджету дозволяє стверджувати, що існували й інші шляхи подолання бюджетних труднощів та досягнення мети, яку ставив перед собою Парламент, тобто існували інші види видатків, які могли бути скорочені. Наприклад, це стосується бюджетних витрат, спрямованих на забезпечення діяльності політичних партій. Так, 4 травня 2020 року Національне агентство з питань запобігання корупції перерахувало політичним партіям 70,87 млн гривень державного фінансування за другий квартал 2020 року. Тобто в умовах існування численних альтернативних шляхів вирішення проблеми забезпечення бюджетних видатків Парламент обрав спосіб, який призвів до реального кратного скорочення суддівської винагороди.

Отже, такий захід, як обмеження рівня матеріального забезпечення працівників бюджетної сфери загалом та суддів зокрема, має такі недоліки непропорційного втручання в майнові права: 1) не є неминучим, тобто не єдиний можливий спосіб розв'язання проблем, які вирішувались у зв'язку з прийняттям Закону № 553-IX; 2) є непропорційним, що виявляється в тому, що обмеження бюджету відобразилось одразу на «захищених» видатках; 3) є непослідовним щодо визначення підвищених посадових окладів працівникам, які беруть участь у державотворчих процесах; 4) має ознаки непропорційного обмеження суддівської винагороди стосовно окладів інших представників бюджетної сфери, що, у свою чергу, свідчить про існування ознак впливу на незалежність суддів.

Таким чином, Закон № 294-IX у цій частині суперечить частині першій статті 8 Конституції України, відповідно до якої в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Щодо строків розгляду звернення

Існування відповідних законодавчих положень, вочевидь, є об'єктивною причиною невідкладного та оперативного розгляду Конституційним Судом України цього конституційного подання. Беручи до уваги наведене, Пленум Верховного Суду висловлює прохання визнати провадження за цим поданням невідкладним та розглянути його в строки, передбачені частиною третьою статті 75 Закону України «Про Конституційний Суд України».

На підставі викладеного та керуючись статтями 150, 152 Конституції України, статтями 7, 51, 52, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» та пунктом 5 частини другої статті 36, статтею 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»,

ПРОСИМО:

1. Відкрити провадження за конституційним поданням Верховного Суду щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 5, 6, 7, 14 пункту 3, абзацу шостого пункту 6 постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів»; пунктів 10, 17 Порядку здійснення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392; частин першої і третьої статті 29 Закону України від 14 листопада 2019 року № 294-IX «Про Державний бюджет України на 2020 рік»; абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України від 13 квітня 2020 року № 553-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік».

2. Перевірити на відповідність частинам першій та другій статті 8, частинам першій та другій статті 24, частині першій статті 33, статті 39, частинам першій та третій статті 42, частинам першій та третій статті 49, статті 64, пункту 14 частини першої статті 92, частині першій статті 126, частинам першій та другій статті 129-1 Конституції України підпункти 5, 6, 7, 14 пункту 3, абзац шостий пункту 6 постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», пункти 10, 17 Порядку здійснення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392, частини першу і третю статті 29 Закону України від 14 листопада 2019 року № 294-IX «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзац дев'ятий пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України від 13 квітня 2020 року № 553-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік».

3. Визнати провадження за цим конституційним поданням невідкладним згідно з пунктом 3 частини третьої статті 75 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Відомості про представників суб'єкта права на конституційне подання:

- 1) Голова Верховного Суду Данішевська Валентина Іванівна (вул. Пилипа Орлика, 8, м. Київ, тел. (044) 226-23-04);
- 2) Голова Вищої ради правосуддя Овсієнко Андрій Анатолійович (вул. Студентська, 12-А, м. Київ, тел. (044) 481-06-01);
- 3) Голова Ради суддів України Моніч Богдан Сильвестрович (вул. Липська, 18/5, м. Київ, тел. (044) 277-76-29);
- 4) суддя Великої Палати Верховного Суду Анцупова Тетяна Олександрівна (вул. Пилипа Орлика, 8, м. Київ, тел. (044) 253-90-39);
- 5) керівник департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду Бабанли Расім Шагінович (вул. Пилипа Орлика, 4-А, м. Київ, тел. (044) 591-09-10).

Додатки:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду від 29 травня 2020 року № 7 «Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 5, 6, 7, 14 пункту 3, абзацу шостого пункту 6 постанови Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», пунктів 10, 17 Порядку здійснення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392; частин першої і третьої статті 29 Закону України від 14 листопада 2019 року № 294-IX «Про Державний бюджет України на 2020 рік»; абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України від 13 квітня 2020 року № 553-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» на 2 арк. в 1 прим.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) (витяг).

3. Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» (Голос України, 16.07.2016, № 132-133) (витяг).

4. Закон України від 13 липня 2017 року № 2136- VIII «Про Конституційний Суд України» (Голос України, 02.08.2017, № 141) (витяг).

5. Закон України від 13 квітня 2020 року № 553-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (Голос України, 17.04.2020, № 68).

6. Закон України від 14 листопада 2019 року № 294-IX «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (Голос України, 13.12. 2019, № 239-240) (витяг).

7. Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-XII «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (Голос України, 08.04.1994) (витяг).

8. Закон України від 6 квітня 2000 року № 1645-III «Про захист населення від інфекційних хвороб» (Офіційний вісник України, 12.05.2000 – 2000р., № 17, стор.5, стаття 690, код акта 15781/2000) (витяг).

9. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» від (Голос України, 25.10.2014, № 206) (витяг).

10. Аналітична інформація щодо пропорційності розмірів заробітної плати державних службовців, які обіймають посади категорій «А» і «Б».

11. Витяги із засобів масової інформації.

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» (Урядовий кур'єр, 12.03.2020, № 47) (витяг).

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів» (Урядовий кур'єр, 21.05.2020, № 95).

14. Порядок здійснення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 392 (Урядовий кур'єр, 21.05.2020, № 95).

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2016 року № 304 «Про умови оплати праці посадових осіб, керівників та керівних працівників окремих державних органів, на яких не поширюється дія Закону України «Про державну службу» (Урядовий кур'єр, 23.04.2016, № 78).

16. Рішення Конституційного Суду України від 4 грудня 2018 року № 11-р/2018 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, десятої статті 133 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» (Офіційний вісник України, 04.01.2019, № 2, ст. 61, стор.134, код 92760/2018).

17. Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної

системи», статті 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці) (Офіційний вісник України, 21.06.2013, № 44, ст. 1583, стор.121, код 67435/2013).

18. Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2020 року № 4-р/2020 у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII (Офіційний вісник України, 17.04.2020, № 30, ст. 1063, стор.38, код 98759/2020).

Голова Верховного Суду

Валентина ДАНИШЕВСЬКА